

GELENEKSEL ERMENİ TERÖR POLİTİKASI: TERÖRİZMİ MİLLİLEŞTİRMEK VE HOCALI KATLİAMI

Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya

Giriş

Azerbaycan jeoekonomik ve jeopolitik önemi nedeniyle gerek Aras'ın güneyinde gerekse kuzeyinde tarih boyunca savaflara, göçlere ve katliamlara sahne olmuştur. Bunların en taze olanı Hocalı faciası olmakla birlikte, Hocalı, Ermenilerin Türklere yönelik olarak gerçekleştirdiği soykırım girişimlerinden sadece birisidir. Hocalı'yı anlamak için Ermeni silahlı hareketlerinin geçmişine ve bu hareketlerin Ermeni siyasal hareketleri içindeki yerine bakmak gerekir.

Ermenilerin politikada terörü temel bir yöntem olarak belirlemeleri, şiddet eksenli bir siyasi tarih ortaya çıkarmıştır. Bu siyasi tarihin en temel özelliği doğrudan Türkleri hedef alan eylemlerin tarihi olmasıdır. Burada, Ermeni terör politikası üç temel evrede incelenmektedir:

1. Ermeni Terörizminin Başlangıcı (19. yüzyıl sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar)
2. İkinci Ermeni Terör Dalgası ve ASALA
3. Üçüncü Ermeni Terör Dalgası ve Azerbaycan

1) Ermeni Terörizminin Başlangıcı

Avrupa'daki güç mücadelesinin yeni bir safhaya girdiği, 1856 Kırım Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler imparatorluklar çağıının da son safhasına girildiğini göstermekteydi. Ancak Osmanlı tarihi açısından asıl önemli olay, Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) olmuştur. Ermeni terörizminin ilk evresi bu kritik uluslararası politika eşiğinde başlamıştır.

Ermeni siyasal hareketleri, başlangıcından itibaren şiddet içerikli olmuş, siyasal hedeflerine korkutma yoluyla ulaşma amacını gütmüştür. Osmanlı Devletine karşı sömürgeci emeller besleyen İngiltere ve Rusya'nın kurdurduğu Taşnak ve Hınçak komitelerinin ülke içerisindeki kışkırtmaları sonucunda meydana gelen isyan ve katliamlarla Ermeni terörü uluslararası bir boyut kazanmıştır.

1890 yılındaki Erzurum, Kumkapı ve Birinci Sason isyanlarını 1892 ve 189'te Merzifon, Kayseri ve Yozgat isyanları takip etmiştir. Bunların ardından 1895 yılında Maraş'taki isyan girişimini 1896'daki Birinci Van İsyanı takip etmiştir. 1904 yılında

İkinci Sason İsyanı, 1905 yılında II. Abdülhamid'e yönelik yıldız suikastı girişimi[1] ve 1909 Adana İsyanı, Ermenilerin şiddet yoluyla siyasal hedeflere ulaşma girişimlerinin 20. yüzyılın başındaki örnekleridir.[2] Aynı tarihlerde Ermenilerin, Asuri ve Nesturilerle birlikte Güney Azerbaycan'da da büyük terör ve katliam hareketleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir.[3]

Ermeniler, bu isyanları Osmanlı Devletinin en zor dönemlerinde ve özellikle savaş dönemlerinde sivillere yönelik olarak gerçekleştirmişlerdir. İsyan ve katliamlarda ısrar eden Ermenilerin tehcir kararından bir ay önce Van'da, bu bölgenin gördüğü en büyük katliamı gerçekleştirdikleri ve eski Van'ı tamamen yok ettikleri bilinmektedir.

Ermeni komitacı teröristlerin katliamları, tehcir sonrasında da devam etmiş, 1918'den itibaren Kars'tan Antep'e kadar pek çok yerde ancak özellikle Kars-Iğdır-Erzurum-Ağrı çevresinde Hocalı'nın neredeyse aynısı denebilecek katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan Ermeni terörü Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerinde de can almaya devam etmiştir. Moskova'daki 1917 Bolşevik devriminden sonra Azerbaycan'da yaşanan siyasi gelişmeler Ermeni çetelerine 1920'lere kadar, Azerbaycan'ın farklı coğrafyalarında büyük katliamlar yapma fırsatı vermiştir.[4]

Ermeniler, Türkiye'nin 'Ermenistan'ın kuruluşunu onayladığını gösteren Gümrü Anlaşması ile de tatmin olmamış ve silahlı terörü sürdürmüşlerdir. 1921 yılında Berlin'de Talat Paşa'yı, Roma'da da Sait Halim Paşa'yı katletmişlerdir. Aynı yıl, Ermeni Misak Torlakyan, Azerbaycan İçişleri Bakanı Cevanşir Han'ı, Tepebaşı'ndaki Pera Palas Oteli önünde öldürmüştür. Ermeniler bölgenin kaderinin şekillendiği Kars Antlaşması'ndan sonra da terörizme dayalı politikayı sürdürmüş ve 1922 yılında Cemal Paşa'yı, Tiflis'te katletmişlerdir.

2) İkinci Ermeni Terör Dalgası ve ASALA

Ermeni terörist faaliyetleri uzun bir durgunluk döneminin ardından, Soğuk Savaş'ın en gergin döneminin yaşandığı sırada yeniden su yüzüne çıkmıştır. Ermeni tehcirinin 50. yılı olan 1965'ten sonra Ermeni terörü yeni bir safhaya girmiştir. Taşnak ve Hınçak örgütleri bu yeni terör döneminde; terörü özendirmiş, geliştirmiş, hazırlamış, daha geniş alanlara yayılmasını ve hedeflerinin çeşitlenmesini sağlamış, terör tim ve grupları oluşturmuş ve yeni örgütlenme çabalarına psikolojik destek vermişlerdir. Bunların arasında isminden en çok söz ettiren "Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu" (Armenian Secret Army for Liberation of Armenia) olmuştur.[5] Kısaca ASALA adıyla anılan ve 1970'li yıllarda terörist eylemlere başlayan örgüt, 1984'e kadar 42 Türk diplomatını şehit etmiştir.

Manevi ve psikolojik desteği, temas ve ilişkiler ortamını Hınçaklardan alan ASALA, insanlık dışı terör eylemlerine girişmiştir. Ermeni terörü, yurt dışındaki Türk görevlilerine, temsilciliklerine ve kuruluşlarına yönelik silahlı saldırılar şeklinde kısa zamanda hızlı bir tırmanış göstererek yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde, Avrupa ve doğu ülkeleri ile Suriye ve Lübnan'da üsler edinen Ermeni terörü, Kıbrıs Rumları

ve Yunanistan'la işbirliği içine girerek eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Dönemin konjonktürü Ermeni terörünün gelişiminde oldukça etkili olmuştur.

Ermeni terör örgütleri, dış dünyanın tepkileri üzerine 1980'li yıllarda taktik değiştirerek, PKK terör örgütüyle işbirliğine girmişlerdir. Orly saldırısının Avrupa kamuoyunda yarattığı tedirginlik bunda etkili olmuştur. 1984 yılında PKK sahneye itilmiş ve ASALA-Ermeni terörü geri plana çekilmiştir. Nitekim, bölücü terör örgütü PKK, 21-28 Nisan 1980 tarihini "Kızıl Hafta" olarak ilan etmiş ve 24 Nisan tarihini sözde Ermenilerin katledilme günü olarak anarak, toplantılar yapmaya başlamıştır. 8 Nisan 1980 tarihinde Lübnan'ın Sidon kentinde PKK ve ASALA terör örgütleri ortak basın toplantısı düzenlemişler ve toplantı sonucu bir bildirge yayınlamışlardır. Ancak bu olayın tepki çekmesi üzerine ilişkilerin illegal alanda gizli olarak sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.

Toplantı akabinde, 9 Kasım 1980 tarihinde Strazburg Türk Başkonsolosluğu'na, 19 Kasım 1980 tarihinde ise Roma Türk Hava Yolları bürosuna yönelik olarak düzenlenen saldırılar, PKK ve ASALA terör örgütleri tarafından ortaklaşa üstlenilmiştir. Terörist başı Abdullah Öcalan, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından "Büyük Ermenistan hayali fikrine olan katkılarından dolayı" onur üyeliğine seçilmiştir. Ermeni Halk Hareketi'nin bünyesinde, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi bir Kürdistan Komitesi oluşturulmuştur.

4 Haziran 1993 tarihinde; Ermeni Hınçak Partisi, ASALA ve PKK terör örgütü mensuplarının katılımıyla Batı Beyrut'ta bulunan PKK terör örgütü merkezinde bir toplantı yapılmıştır. 6- 9 Ocak 1993 tarihlerinde Beyrut'taki iki ayrı kilisede düzenlenen ve Lübnan Ermeni Ortodoks Başpiskoposu, Ermeni Parti yetkilileri ile 150 gencin katıldığı toplantılarda, PKK terör örgütü ile yapılan mücadele kastedilerek; Türkiye'de iç savaş devam edeceğine, Türk ekonomisinin sıfır noktasına gelerek, vatandaşların başkaldıracakları dile getirilmiştir. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin bölünerek bir Kürt devleti kurulacağı, Ermenilerin Kürtlerle olan ilişkilerini iyi bir şekilde yürütmeleri ve Kürtlerin mücadelelerini desteklemeleri gerektiği konuları dile getirilmiştir. Bu bakımdan, 1980'lerin sonundan 1990'ların sonuna kadar şiddetle süren ve günümüzde de tamamen kesilmemiş olan terör örgütü PKK ve onun uzantılarının eylemlerini, Ermeni terörünün içinde ya da en azından Ermeni terörizmi ile ilişkili görmek gerekir.

3) Üçüncü Ermeni Terör Dalgası ve Azerbaycan

Azerbaycan coğrafyası, Ermeni terörünü yeni tanıyan bir coğrafya olmasa da 1980'lerin sonu ve 1990'ların başından itibaren Ermeni terör politikasının yeni bir taktikle Azerbaycan'da bir kez daha ortaya çıktığı görülür. Ermenistan merkezli bu yeni terör politikası, Ermeni topraklarını genişletmek, yayılmak ve Büyük Ermenistan'ı hayata geçirmek hedefli olmuştur. Hocalı, bu üçüncü Ermeni Terör Dalgasının tesadüfen öğrenilmiş bir sahnesidir.

Ermeniler, 1980'lerle beraber yaptıkları propaganda ve hazırlıklar sonrasında 1988 yılından itibaren Ermenistan topraklarında (özellikle Türkiye'ye sınırdaş Güneybatı'daki Masis ve Ararat bölgelerinde) yaşayan Azerbaycan Türklerine saldırmaya başlamışlardır. Ermenistan toprakları içinde kalan son Türk köyü olan Nuveydiye'nin ahalisi de 1991 yılında zorla göç ettirilir ve böylece toplam 200.000 Türk, Ermenistan'dan göç etmiş ve Azerbaycan'a yerleşmiş olur.[6]

Ermeni gönüllülerden oluşan silahlı gruplar Karabağ'a yerleştirilmiştir. Ardından Gorbaçov, 25 Temmuz 1990'da yayımladığı bir kanun ile SSR (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) kanunları dâhilinde olmayan silahlı grupların kurulmasını yasaklamış ve kanunsuz olarak saklanan silahlara el konulmasını sağlamıştır. Bu kanunla birlikte Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde av silahları da dâhil olmak üzere silahlar toplanmış, Dağlık Karabağ'da ise bu görev Rus askerleri tarafından yerine getirilmiştir.[7]

Karabağ, Ermeni Diasporası ve Daşnak Erivan yönetimi için "Büyük Ermenistan" idealinde atılan ilk adım olmuştur. "Büyük Ermenistan" ideali için öncelikli hedef olarak tespit edilen Karabağ, Ermenistan'ın bu yönde ileride atacağı adımlar açısından da belirleyici olacaktır. Karabağ'ın ve bugünkü Ermenistan'ın Türksüzleştirilmesi, homojenleştirilmiş Karabağ ile homojenleştirilmiş Ermenistan'ın coğrafi olarak birbirine bağlanması, Ermenileştirilmiş Karabağ'ın bağımsız ilan edilmesi ve ardından siyasi ve idari olarak da Erivan'a bağlanması, bu stratejinin bilinen aşamalarıdır.

Hocalı katliamı ise, bu stratejik aşamaların hayata geçirilmesinde planlı olarak uygulanmış bir katliamdır. Gerek Hocalı'nın stratejik önemi, gerekse uygulanan katliamın vahşet ve terör boyutu da bu planın bir parçasıdır. Ermeni ortak hedefi olan "Büyük Ermenistan" ideali, Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde azınlık iseler çoğunluk olmalarını sağlama, çoğunluk iseler homojen olmalarını sağlama esasını da içerir. Hocalı, Sovyet rejimi tarafından hızla Ermenileştirilen Yukarı Karabağ'ın orta yerinde, üstelik havaalanına hâkim bir konumda bulunan, Azerbaycan Türkleri ve Ahıskalılarla meskûn bir yerleşim birimi olarak özellikle ve planlı olarak hedef seçilmiştir.

Hocalı Katliamı ile Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin çıkarılması süreci hızlandırılmış, daha sonra işgal edilen Karabağ etrafındaki şehir, ilçe ve köylerin ahalisi de terör yoluyla sürgün edilmiştir. Hocalı katliamına dünyanın tepkisiz kalması hem bu süreçleri hızlandırmış, hem de yayılmacı Ermeni terörizminin rahatlamasını sağlamıştır. Bu bakımdan, Hocalı katliamının siyasi etkisinin Azerbaycan ile sınırlı olmayıp, Gürcistan, Türkiye ve Rusya Federasyonu'nu da stratejik bakımdan etkilediği değerlendirilmektedir.

Ermenistan ve Diaspora Ermenileri, Türkiye ve Azerbaycan topraklarındaki iddialarının dışında da yayılma hedefleri gütmektedirler. Ermenilerin fiilen etnik yayılma sağlayabildikleri öncelikli bölgeler, Ahıska Türkleri'nin sürüldükleri

vatanları olan Gürcistan'daki Samtshe-Cevaheti vilayeti, Abhazya'daki bir kısım bölgeler ve Rusya Federasyonu'ndaki Krasnodar eyaleti olarak sıralanabilir. Bütün bu bölgeler "Büyük Ermenistan" idealinin hedefleri arasındadır.

Azerbaycan ve Türkiye'nin son yıllarda Hocalı'nın Türk ve dünya kamuoyuna tanıtılması yönünde hatta bazı ülkeler nezdinde "soykırım" olarak tanınması yönünde ciddi ve başarılı faaliyetleri olmuştur ve olmaktadır. Ancak ne üzücü ve düşündürücüdür ki, Türkiye basınında Hocalı'yı gölgelemek, içlerinde Ermenistan'ın mevcut Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın da bulunduğu insanlık suçlularını aklamak mahiyetinde yazılar neşrolunabilmektedir. Bunların en tipiklerinden birisi de bu acının 23. yılında, 22.02.2015 tarihinde Radikal gazetesinde Ayşe Hür'ün kaleminden dökülmüştür.

Hür, vahşetin gerçekliğini flulaştıracak biçimde, "bunun katliam mı, soykırım mı olduğuna karar verilemediğini, hayatını kaybedenlerin sayısının belli olmadığını" belirtirken okuru, video kayıtlarının gerçekliğini Ermenistan'ın katliamcı çeteleri aklamak için devlet eliyle kurdurduğu teknik sitelerin bilgilerine yönlendirmektedir. Dahası, Maveria-yı Kafkas hükümetinin ortadan kalkışını Osmanlı ordusunun bölgedeki faaliyetine bağlamakta ve en büyüğü 31 Mart 1918'de Bakü'de yaşanan Ermeni mezalimi ve Türk katliamını es geçmektedir. Karabağ'ın merkezi olan şehrin Ermenice Stepanakert adını asıl ad gibi verirken Hankendi'nin adını parantez içinde ve yanlış vermekte (Hankend olarak), Azerbaycan'ın 1989 yılının tüm zorluklarına rağmen ülkeye kabul ettiği ve küçük bir kısmını da Karabağ'a yerleştirdiği Ahıska Türkleri için Meşhed Türkleri (Meşhed İran'ın Horasan eyaletinin merkezidir.) demektedir.[8] Burada hunharca katledilen Ahıskalıları hatırına da olsa bu kelime oyunbazlıkları yapılmamalıydı. Yazıda, facianın gerçekleşmesine engel olunamamasından kaynaklanan Azerbaycan içindeki siyasi ve hukuki araştırma-soruşturmalar, sanki bu işi Azerbaycan yönetimi kendisi yapmış gibi tam bir "Ermenileri aklama perspektifi" ile sunulmaktadır. Daha pek çok hata ve tarafgirlik içeren bu ve bunun gibi yazıların çabası boştur. Konu son derece açık olup, video film ve fotoğraflarının yanı sıra, yaşayan mağdurların ve suçluların hatıratlarıyla sabittir.

4) Ermeni Politik Anlayışında Terör Kültürü

Ermeni terör eylemlerinin sorumluları bazı Batılı ülkeler ve Rusya tarafından desteklenirken, katiller Ermeni toplumunca "milli kahraman" ilan edilmişlerdir. Diğer bir deyişle Ermeni toplumunda terör teşvik edilen, hoşgörülen bir unsur haline getirilmiştir. Ermeni toplumu için şiddet ve terör hayatın bir parçası haline almaya başlamıştır. Nitekim bağımsızlığının henüz 15. yılında olan Ermenistan'da çok sayıda siyasi cinayet ve saldırı olmuştur. Bunlar içinde 24 Mart 2000 gecesinde sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin sözde Cumhurbaşkanı Arkadi Gukasyan'a şehrin meydanında yapılan saldırı ile 1999'da Meclis'e yapılan silahlı saldırı[9] en dikkat çekici olanlarıdır. Her iki saldırı da kanlı bitmiş, birincisinde 'Cumhurbaşkanı'

Gukasyan, şoförü ve koruması yaralanırken, ikincisinde Ermenistan Başbakanı Sarkisyan ve çok sayıda Ermeni parlamenter yine Ermeni kurşunlarıyla hayatlarını kaybetmişlerdir (Her iki saldırıda da Taşnak katkısı vardır).[10] Bunlar Ermenilerin politik kültüründeki terör unsurunu ortaya koyan olaylardır.

Ermeni Terör kültürü diplomasi alanında da görülmüştür. Bunlardan en tipik olanı, Ermenilerin, Avrupa parlamentolarında aldıkları kararların ilklerinden olan ve Avrupa Parlamentosunda 18 Haziran 1987 tarihinde alınmış olan “Ermenilere Soykırım Yapıldığı” karardır. Bu kararın da Ermeni terörünün etkisiyle alındığı bilinmektedir. O tarihte, Avrupa Parlamentosu, Fransız ve Yunan milletvekillerinin gayretleri ve üye sayısının yaklaşık yüzde 15’inin bilfiil katılımı ile Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden ve Türkiye’nin AB üyeliğini soykırımının tanınması koşuluna dolaylı yollardan bağlayan kararı almıştır. Raporun Parlamentoda görüşülmesi sırasında bina binlerce Ermeni tarafından muhasara altına alınmış, Fransız parlamenterler dışarıda kurulan bir kürsüye her 15 dakikada bir gelerek içerideki gelişmeleri anlatmışlardır. İşte bu sırada, Türkiye lehinde konuşma yapacak bazı Avrupalı parlamenterler silahla Ermeni teröristler tarafından tehdit edilmişlerdir. Alman parlamenter Wedekind dışında, Ermeni teröristler tarafından tehdit edildiğini söyleme cesareti gösteren olmamıştır.[11]

Sonuç: Ermeni Terör Politikası Ermenileri Yeni Bir Felakete Götürebilir

Terörizm Ermeni Politika anlayış ve uygulamasında tesadüfen ortaya çıkmış bir durum değil, planlı ancak akıl dışı bir yöntemdir. Erivan, Ermeni milleti adına terörizmi millileştirmektedir. Ermenilerin ve bugünkü Erivan yönetiminin bu çizgiyi sürdürdüğü açıktır. Küçük ancak saldırgan bir ülke olan Ermenistan, stratejik önemini günden güne kaybeden, halkını ülkesinde tutamayan, Karabağ merkezli politika nedeniyle iç politikada kavgalar yaşayan, çeteler ve yolsuzluklarıyla ün yapmış, teknolojisi geri kalmış, dünyadan kopuk bir ülke durumuna gelmiştir. Ne Diasporanın yardımları, ne Avrupalı parlamentoların siyasi destekleri ve ne de ABD’nin dış yardımları Ermenistan’ı yaşatmaya yetmemektedir.

Ermenistan’ın “işgalci” sıfatı BM ve Avrupa Konseyi tarafından onaylanmıştır. En yakın müttefiki olan Rusya Federasyonu, Gürcistan’da siyasi, Ukrayna’da askeri ve siyasi sıkıntı içindedir. Ermenistan için hayat damarı olarak nitelenen İran için de işaretler iyi değildir. İran’ın Ermenistan’a komşu coğrafyası Azerbaycan Türkleri ile doludur ve bu bölgedeki Azerbaycanlı Türk milliyetçiliği öncelikle Ermeni karşıtı bir karakter taşımaktadır. Bu karşıtlık İran siyasal sistemini bile etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Ermenistan bu nedenlerle, Avrupa Birliği üzerinden Türkiye’ye baskı yaptırmaya, Karabağ’daki işgalini hukuksallaştırmaya, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini bozmaya odaklanmıştır.

Ermenilerin, bölgede yalnızlaşıp gerilemeyi göze alarak şiddet merkezli politika anlayışını sürdürmeleri, onların Büyük Ortadoğu Projesinden ve Irak’ın Kuzeyindeki gelişmelerden medet umdukları yorumunu yapmamıza yol açmaktadır. Suriye-Irak

sınırından Ermenistan'a kadar uzanan hat, Bakü-Ceyhan enerji nakil hatlarının, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki demiryollarının ve karayollarının, önemli temiz su havzalarının, GAP bölgesinin ve değerli petrol yataklarının bulunduğu bir coğrafyadır.

Azerbaycan, yönetimi ve milletiyle, iktidar ve muhalefetiyle bir bütün olarak işgale son vermek üzere harekete geçmek için her an hazır olmalıdır. 1994'teki ateşkesten bu yana sınır hattında yüzlerce ihlal ve kayıp yaşanmıştır. İşgal altındaki topraklarda tabii ve tarihi varlığa yönelik büyük tahribat gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın topraklarını işgalden kurtarması için hukuksal bir engel olmadığı gibi, siyasal şartlar da çok verimsiz değildir. Bu anlamda özellikle Ukrayna'daki gelişmelerin Bakü tarafından sıkı biçimde takibi gerekmektedir.

Petrol ve doğalgaz kaynaklarını sanayileşmiş ülke pazarlarına aktarmaya dönük büyük projeler (BTC, BTE) gerçekleştirmiş olan ve daha büyük projeleri sürdüren (TANAP-TAP), ulaşım yollarında avantaj elde eden, milli ordusunu güçlendiren Azerbaycan, Türkiye ile dayanışma içerisinde geleceğe umutla bakan en büyük Güney Kafkasya devletidir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da göstereceği kararlılık geleceğini belirleyecektir. Yüz yıldır tarihi topraklarını kaybeden ve savunma derinliği zayıflatılan Azerbaycan, Ermeni terör politikasının bölgede yeni kanlı işlere imza atmamasını sağlayacak asıl güçtür. Azerbaycan'ın milli ordusunun Karabağ sorununu çözmesi, Ermenileri barışa mahkûm etmenin belki de tek yolu olacaktır.

Notlar

- [1] Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, MEB Yay., İstanbul, 1997, s.118.
- [2] Bkz. Em. Tümğ. İhsan SAKARYA, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yay., Ankara, 1994, s.92-127.
- [3] <http://tohidmelikzade.blogspot.com/2006/04/salmas-ehrinin-ksa-tarihi-dr.html>
- [4] Bu katliamlardan Nahçıvan bölgesinde yaşananlarla ilgili bir çalışma için Bkz. Ebulfez Amanoğlu, *Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Ermeni Mezalimi (1917-1920) ve Bölgede Türk Ordusunun Kurtarma Faaliyetleri*, Ermeni Araştırmaları Türkiye I. Kongresi, III. Cilt, ASAM-EREN Yay., Ankara, 2003, s.211-218.
- [5] Bkz. Yavuz Cankara, Ercan Karakoç ve Gökmen Kılıçoğlu, *ASALA Terör Örgütü ve Ermeni Terörü*, Ermeni Araştırmaları Türkiye I. Kongresi, II. Cilt, ASAM-EREN Yay., Ankara, 2003, s.437-453.
- [6] "Yavuz Aslan, 'Bugünkü Ermenistan Arazisinde Türklerin Çıkarılma Meselesi', *Türk Kültürü*, No:372, Nisan 1994, s.198-199"dan naklen, Okan Yeşilot, 'Karabağ Savaşı'nın Sessiz ve Mağdur Tanıkları', *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, 2006, s.85-86.
- [7] <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/hocali/hocali.html>
- [8] Ayşe Hür, "26 Şubat 1992'de Hocalı'da neler Yaşandı?", *Radikal*, 22.02.2015
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/26_subat_1992_gunu_hocalida_neler_yasandi-1298412
- [9] "Erivan'a Şok Baskın", *Hurriyet*, 28 Ekim 1999,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1999/10/28/152968.asp>
- [10] Sedat Laçiner, Ermenistan Dış Politikasını Belirleyen Faktörler,
<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=39>
- [11] Pulat Y. Tacar, Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi, *Ermeni Araştırmaları*, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), S.2, s.98-99.